

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І.Мечникова

На правах рукопису



ДАШКОВА Тетяна Юріївна

ПОЕЗІЯ РОСІЙСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ 70-80-х років :

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ТЕКСТУ

Спеціальність 10.01.02.- Російська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті імені І.І.Мечникова

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент Чернявська Діна Семенівна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор Фашенко Василь Васильович
кандидат філологічних наук, доцент Сауленко Людмила Лук'янівна

Провідна організація - Український державний педагогічний університет ім.М.Драгоманова

Захист відбудеться "31" травня 1996 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.01.11 для захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук в Одеському державному університеті /270058, Одеса, Французький бульвар, 24/26/

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського державного університету

Автореферат розісланий "24" вересня 1996 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ЛЛЗ-

Н.Ф.Пашковська

ЛННБ України ім.В.Стефаніка



00759956 (+)

Відомі соціально-політичні явища, що призвели до змін духовної атмосфери в СРСР, перш за все стали помітними у сфері газетно-журнальної публіцистики та мистецтва. Сформувався новий живопис, кінематограф, театр. Молоді, до цих часів невідомі поети вийшли на широку арену, швидко привернувши увагу критики та вельми великої кількості читачів. Стало ясно: з андерграунду з'явилась нова літературна генерація, що її пізніше було схарактеризовано як постмодерністську. Напрямок, який спочатку декому вживався естетичною випадковістю, поступово завоював неабияку кількість прихильників та послідовників, а пізніше практично став домінантою літературної парадигми посттоталітарної доби. Складний, неоднорідний, внутрішньо суперечливий, він не усіма сприймався та приймався, самим фактом свого існування провокуючи полеміку та вимагаючи серйозного вивчення. Зараз, коли постмодернізм є явищем остаточно сформованим, на зріла необхідність узагальнюючих досліджень з його естетики і поезиї. Саме це й покликана здійснити репрезентована робота.

Актуальність дисертації обумовлена тим, що вже більш як три десятиріччя постмодернізм привертає до себе увагу як науковців, так і просто освічених людей у більшості країн світу. Іноді говорять навіть про добу постмодернізму, вказуючи при цьому на низку притаманних йому рис, серед яких провідними є релятивізм та фрагментарність. Небувалий розвиток науки і техніки, телебачення і комп'ютеризація сформували особливий тип мислення, якому притаманне співіснування різночасових, різноскладових і різнозначущих фрагментів. Наслідком цих процесів стало те, що в середині 70-х років постмодерністське світосприйняття поступово просякло усі сфери сучасної культури: від філософії, культурології, лінгвістики, літературознавства, мистецтвознавства - до соціології, психології, кібернетики, теології. Протягом останніх років постмодернізм не лише став модним об'єктом дослідження, але й сформував своєрідний стиль наукового дискурсу.

Сучасна теорія постмодернізму спирається на фундаментальні праці предтеч західного постмодернізму, французького семіотика Ролана Барта і філософа Мішеля Фуко. Серед мислителів, що безпосередньо сформували дискурс, необхідно відзначити французьких філософів Жана Франсуа Ліотара, Жана Бодріяра, філософа-постструктураліста Жака Дерріда, американського філософа Фредрика Джеймсона та італійського семіотика і письменника Умберто Еко. До постмодернізму також причетні Жак Лакан, Юрген Габермас, Річард Роті, Жиль Делез, Іхаб Хассан. Зокрема Хассаном було сформульовано риси постмодер-

нізму. В статті філософа О.Вайнштейн їх відкоментовано в такий спосіб: 1) невизначенність, культ неясностей, помилок, пропусків; 2) фрагментарність і принцип монтажу; 3) "деканонізація", боротьба з традиційними ціннісними центрами: сакральне в культурі, людина, етнос, Логос, авторський пріоритет; 4) "все відбувається на поверхні", відсутність психологічних глибин; 5) "ми залишаємось із грою мови, без Ёго; мовчання, відмова від мимезису та зображальної основи; 6) позитивна іронія, що встановлює плюралістичний всесвіт; 7) змішування жанрів, високого та низького, стильовий синкретизм; 8) театральність сучасної культури, робота на публіку, обов'язкове урахування аудиторії; 9) іманентність - як зрощення свідомості із засобами комунікації, здатність пристосовуватися до їхнього оновлення і рефлектувати над ними".¹

Всі ці ознаки так чи інакше притаманні і російському постмодернізму. Серед його специфічних особливостей треба ще відзначити іронічну рефлексію над тоталітарною добою. На російському ґрунті "радянський міф" прийняв на себе ту функцію, котру в західній культурі виконував модернізм: культура російського постмодернізму розглядала себе передусім як "пострадянську" і "посттоталітарну", а нове явище мислилось як "постреалізм" (В.Друк) та "постутопізм" (Б.Гройс).

З початку 60-х років у Радянському Союзі спостерігалися тенденції, що нагадували західні постмодерністські зразки. Ґрунт для цих тенденцій в СРСР вже був підготовлений діяльністю товариства "Об'єднання реального мистецтва" (ОБЕРІУ) 20-30-х років (Д.Хармс, О.Введенський, М.Заболоцький, К.Вагінов та близький до них М.Олійников); творчість М.Зощенка, І.Ільфа та Є.Петрова, а згодом авторської пісенної часів "першої відлиги" (О.Галич, В.Висоцький) і поезією інших авторів (Юз Алешковський, М.Глазков), що працювали в іронічному руслі. На російський постмодернізм також впливали традиції театральних "капусників" та КВК з їхнім іроніко-гумористичним духом. А використання учасниками цих дій "вторинного матеріалу" (текстів загальновідомих пісень, віршів, кліше газетного мовлення) і винахід нових видовищних форм (що нагадують хепенінги та постмодерністські перформанси) дає можливість говорити про них як про безпосередніх попередників мистецтва російського постмодернізму.

Стійкий інтерес до феномена російського постмодернізму і

¹ Вайнштейн О. Homo deconstructivus. Філософские игры постмодернизма // Апокриф: культурологический журнал. - М., б. г. - № 2. - С. 25.

бажання зрозуміти особливості його естетики і поезики обумовили необхідність написання цієї роботи.

Матеріалом дисертації є поетичні тексти російського постмодернізму 70-80-х років. Це твори поетів Д.Арабова, І.Ахметьєва, Є.Бунімовича, С.Гандлевського, Б.Гребеншикова, В.Друка, О.Єрьомєнка, І.В.Жданова, І.Іртєнєва, Н.Іскренко, К.Кєдрова, Т.Кібірова, В.Коркія, Во.Некрасова, О.Паршикова, Д.О.Прігова, Л.Рубінштейна, С.Соловйова, В.Степанцова і деяких інших авторів.

Предметом нашого дослідження є структурні особливості і семантичний простір текстів поезії російського постмодернізму.

Початок вивчення нашого предмета в СРСР прийшовся на середину 80-х років : саме в цей період з'явилися перші публікації поетичних текстів та відгуки на них у пресі. На газетно-журнальних шпальтах та прес-конференціях поетів точилися гарячі дискусії. Таким чином сформувався постмодерністський дискурс, до якого пізніше приєдналися літературознавці. Серед досліджень до сьогодні найцікавішими є роботи М.Епштейна, О.Седакової, М.Айзенберга, І.Северіна, В.Лєтцева. Базувчись на цих та інших публікаціях останніх часів, розуміємо російську постмодерністську поезію як поетичний напрямок, що досягнув свого апогею в 70-80-х роках, типологічно подібний до одноіменного напрямку на Заході та має генетичний зв'язок з творчістю товариства ОБЕРІУ та низку ознак, спільних з іншими локальними іронічними тенденціями у світовій літературі і, особливо, в літературі ХХ сторіччя. Російській постмодерністській поезії властиві іронічний погляд на світ і робота із "вторинним матеріалом", котрим може бути або "радянський міф", або культурні міфи інших часів та народів. Якщо теорія західного постмодернізму вже більш-менш сформувалась, то в галузі постмодернізму російського зустрічаємо лише невелику кількість розрізнених статей та одну літературознавчу монографію Михайла Епштейна "Парадокс новизни" (М., 1986), де вперше поставлено проблему, що нас цікавить, але шляхи її розв'язання лише накреслено. Таким чином до сьогодні не існувало серйозної узагальнюючої праці, де були б сформульовані теоретичні принципи та художні засоби російського поетичного постмодернізму. Цю лакуну покликаємо заповнити наша дисертація, чим і обумовлена її новизна.

Метод нашої роботи є висвітлення основних художніх принципів поезії російського постмодернізму і аналіз засобів їхнього функціонування в поетичних текстах. Відповідно до мети в роботі вирішуються такі завдання :

- описуються особливості просторово-часової організації постмодерні-

стських текстів, що є засобом визначення основних рис постмодерністського образу світу ;

- на базі проведеного аналізу виявляються головні принципи російської постмодерністської поезики ;
- шляхом типологічного зіставлення поезії російського постмодернізму з іроніко-гумористичними творами різних діб європейської традиції з Античності до сьогодення виявлено специфічні ознаки постмодерністської іронії;
- на засадах теоретичних висновків, що їх ми дійшли у дослідженні, проаналізовано конкретні художні особливості творів російських поетів-постмодерністів.

Завдання, що їх було поставлено, обумовили вибір методів дослідження: під час опису просторово-часової будови постмодерністських текстів використовувався синхронно-діахронний підхід, а для виявлення специфічних особливостей постмодерністської іронії - порівняльно-історичний та метод зіставлення. Аналіз поетичних текстів проводився з позицій структурно-семіотичного підходу.

Коло робіт, що склали теоретичну та методологічну базу дисертації, є вельми різноманітним. Використано, за виразом сучасного методолога науки Пола Фейєрабенда, "п'єралістичну методологію". Але здебільшого робота лежить у руслі досліджень московсько-тартуської семіотичної школи, одним з напрямків розвитку якої були штудії структури і семантики художнього тексту (Ю.М.Лотман, В.М.Топоров, Т.В.Цив'яні та ін.). В своїх теоретичних міркуваннях ми спираємось на праці, що торкаються проблем просторово-часової організації художнього тексту (М.М.Бахтін, В.М.Топоров, Д.Н.Френк), на культурологічні праці Ж.Ле Гоффа, А.Я.Гуревича та Г.С.Кнабе, на роботи з теорії міфа М.Еліаде, К.Леві-Строса, М.І.Стебліна-Каменського, Є.М.Мелетинського, на класичні вже тексти Р.Барта, М.Фуко, Ж.Ф.Ліотара, Ж.Дерріда, У.Еко. Цікаві спостереження щодо ситуацій модернізму і постмодернізму було знайдено у статтях російського філософа О.Вайнштейн та українських літературознавців С.Павличко, Т.Гундорової, М.Павличчина. Під час аналізу особливостей російського постмодернізму було ураховано критичні роботи Б.Гройса, О.Якимовича, М.Епштейна, Є.Добренко, Е.Надточія. Також використовувалися окремі теоретичні висновки Ю.М.Тинянова та Л.Я.Гінзбург. Праці польського літературознавця Є.Фарино підказали деякі методи роботи з авангардними поетичними текстами.

На захист виносяться такі положення :

I. У постмодерністському художньому творі час перетворюється

на простір тексту, тобто різночасові історичні шари, що актуалізуються фактографічними і стилзованими алюзіями та ремінісценціями, одночасно проєктуються в точку = площину "тут і тепер" авторської свідомості, а відповідно - простору художнього тексту, що розгортається в синхронному зрізі.

2. Художні принципи постмодерністського тексту знаходять свої аналогії у сфері функціонування міфопоетичного мислення. Зокрема істотний для постмодерністської естетики принцип "єдиносвіття" відповідає міфологічним уявленням про всеєдність та загальний взаємозв'язок усіх світів; принцип вторинності матеріалу - ментальний техніці бриколажу (як її описав К.Леві-Строс); принцип "змішування часів" - притаманним міфам і героїчному епосу уявленням про архетипічний час богів (предків, героїв).

3. Принципи поезії постмодернізму визначають специфіку її художнього інструментарію: використання алюзій, ремінісценцій, центонів, мовних кліше, цілих клішованих текстів (біографій та автобіографій, епіграм, епітафій та ін.).

4. Іронічні форми, що типологічно є близькими до постмодерністських, простежуються протягом всього розвитку європейської літератури: наприклад, діалоги Платона, сатири Лукіана, іронічний панегірик Еразма Роттердамського, "гротескний реалізм" Франсуа Рабле, дошкульна насмішка Вольтера, універсальна іронія німецьких романтиків, містифікації авторів Козьми Пруtkова, пародійні стилізації "Всесвітньої історії, обробленої "Сатириконом" та "Парнаса-диокі", "Сатири Самі Чорного, гра з мовними штампами у І.Ільфа і Є.Петрова, традиції "чорного гумору" та літератури (театру) абсурду та ін.

5. Іронічне дистанціювання автора-постмодерніста від тоталітарних та інших культурних міфів дозволяє розглядати мову постмодерністських творів як мета-метамову (що її надбудовано над "сучасним міфом" в розумінні Р.Барта, міфом, котрий сам є метамовою). Таким чином, зміст іронічно відпрефлексованого міфу стає формою для постмодерністського тексту.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що, по-перше, в ньому вперше оброблений достатньо великий, власне близький до вичерпного корпус постмодерністських поетичних текстів, багато з яких є важкодоступними. Матеріал для дослідження вибрався із поетичних книжок, колективних збірок, антологій, журнальних та газетних публікацій, магнітофонних записів з особистого архіву дисертантки. По-друге, зведено воедино розрізнений теоретичний матеріал, що торкається проблем постмодернізму взагалі і літературного зокрема.

По-третє, в роботі здійснено спробу теоретичного осмислення особливостей постмодерністської поетики /простір і час, іронія, "смерть автора" та ін./ та застосування одержаних висновків для розробки нової методики аналізу постмодерністських поетичних текстів.

Практичне значення. Результати дисертації можуть використовуватися під час підготовки лекційних курсів з теорії літератури, історії літератури ХХ сторіччя, історії та теорії світової культури, спецкурсів з актуальних проблем сучасної літератури і авангардних шукань в поезії ХХ століття.

Дисертацію апробовано в формі доповідей на міжнародних конференціях : "Другі Ахматовські читання"/Одеса 1991/, "Література і влада"/Одеса 1991/, "Треті Ахматовські читання"/Одеса 1993/, "Культура на порозі нового століття : підсумки і перспективи"/Одеса 1994/, "Культурні парадигми перехідних епох"/Одеса 1996/, та на трьох засіданнях науково-методичного семінару кафедри культурології Одеського державного політехнічного університету /1992, 1993, 1995/. Результати роботи були використані під час підготовки лекційного курсу "Українська і світова культура", що його читано дисертанткою в Одеському державному політехнічному університеті 1995-1996 уч. р., і в тексті методичного посібника "Методические рекомендации по изучению курса "Мировая и отечественная культура" по теме "Русский литературный авангард в контексте культуры XX века"/Одеса, 1993/.

За темою дисертації є 12 наукових публікацій, у тому числі 1 стаття.

Структура роботи : вступ, три розділи, висновки, список скорочень назв джерел /усього 45 назв/ та список літератури /254 позиції/.

Зміст дисертації. У вступі обгрунтовано вибір теми, її актуальність і новизну, визначено мету й завдання дослідження, його предмет та методи, сформульовано положення, що виносяться на захист, схарактеризовано теоретичне та практичне значення роботи. Також у вступі розглядається співвідношення категорій модернізму й постмодернізму. Особлива увага приділяється специфічним рисам російського постмодернізму. Простежено процес його розвитку, розмаїття художніх течій, історію публікацій поетичних текстів, формування критичного та літературознавчого дискурсів.

На початку першого розділу "Простір і час у постмодерністському художньому тексті" розглядаються нарізні для нього поняття

моделі світу та хронотопу /просторово-часової організації художнього тексту/. Далі розкриваються форми та засоби віддзеркалення у реалістичних, модерністських і постмодерністських художніх текстах уявлень про просторово-часову побудову всесвіту, властивих різним історичним типам моделей світу. Зокрема модель світу, що втілюється у постмодерністському тексті, характеризується як "міфологічна". На думку автора, їй притаманна особлива лжість: історичний час, репрезентований цитатами із творів різних епох і стилів, цитатами, що є складовими частками постмодерністського тексту, сам стає таким чином простором цього тексту. В роботі розрізняються поняття: "міфологічна" /постмодерністська/ модель світу і "міфопоетична" /традиційна/ модель світу: при зовнішній схожості ознак у постмодернізмі здійснюється свідоме моделювання тексту, що є типологічно близьким до міфопоетичного. Після цього формулюються та аналізуються три основних принципи постмодерністської поезії: 1/ "єдиносвіття"; 2/ вторинності матеріалу; 3/ змішування часів.

Близький до міфопоетичної всеєдності принцип "є д и н о с в і т т я" є характерним для поезії метареалізму /чи "метаметарфорізму" в термінології К.Кедрова/. До цієї течії причислюють поетів: О.Парщикова, Ів.Жданова, О.Брюменка, М.Шатуновського, К.Кедрова та ін. Критик М.Епштейн визначає метареалізм як реалізм багатьох реальностей, об'єднаних безперервністю внутрішнього плину і взаємоперетворень. Основною конструктивною одиницею метареалістського тексту є м е т а б о л а, що за своєю природою близька до античної метаморфози. В роботі досліджується притаманне поезії останніх десятиріч поступове перетворення порівняння – через метафору – на метаболу /на прикладі текстів Л.Дербеньова, А.Вознесенського, В.Гребенщикова/. Далі досліджуються художні явища, подібні до постмодерністської метаболі, що вони спостерігалися в літературі на всьому протязі ХХ століття. Для їхнього вивчення ми звернулися до статті американського літературознавця Д.Н.Френка "Просторова форма у сучасній літературі" /1945 р./, де розроблено проблему просторово-часової будови творів в Т.С.Еліота, М.Пруста, Дж.Джойса, Е.Павида. Дослідником сформульовано "принцип рефлексивної референції"¹ в поезії, що нагадує постмодерністський принцип

¹ Фрэнк Д.Н. Пространственная форма в современной литературе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: трактаты, статьи, эссе. - М., 1987. - С. 200.

"єдиносвіття". Френк вважає, що мова нової поезії побудована на внутрішньо рефлексивній основі. Найкраще сенс віршу осягається тільки шляхом одночасного сприйняття у просторі фрагментів, які при звичайному послідовному читанні сприймаються не пов'язаними один з одним. В дисертації відзначено, в якій спосіб принцип рефлексивної референції, близький за своєю сутністю постмодерністському принципу "єдиносвіття", спорадично простежується у деяких текстах поезії кінця XIX-XX сторіччя /С.Малларме, Т.С.Еліот, О.Мандельштам, М.Цветаєва, А.Ахматова та ін./. Цим, з нашого погляду, пояснюються згадки про таких поетів як попередників мета-реалізму.

Наступним розглянуто принцип вторинності матеріалу, котрий маніфестує той факт, що постмодерністський стиль - це "площинна проекція та змішування попередніх стилів"¹. Постмодерністський твір ніколи не є первинним: він існує лише як сітка алюзій на інші твори, а отож як сукупність цитат. Цей принцип є суттєвим для поезії концептуалізму /поети Вс.Нєкрасов, Д.О.Піригов, Л.Рубінштейн, І.Іртєнєв, В.Друк, Т.Кібіров, В.Коркія та ін./. Доведено, що особливістю російського концептуалізму є культурне "паразитовання" на "радянському" матеріалі: застиглий зміст лозунгів та кліше мови передовиць, штампів у творах літератури та мистецтва поети-концептуалісти зробили формою для своїх іронічних творів. Крізь той факт, що "вторинним матеріалом" концептуалізму є мова "радянського міфа", у дисертації розглянуто його поступове формування в літературі соціалістичного реалізму. Знаковий характер концептуалізму якнайкраще втілюється в його основній конструктивній одиниці - к о н ц е п т і, цьому "скелеті" образу чи ідеї, що втратила колишній пафос. У дисертації досліджено механізм перетворення концепції - через інакомовність - на концепт. За приклад слугують тексти А.Вознесенського, Й.Бродського, Т.Кібірова, що об'єднані спільним мотивом. Спираючись на тинянівський опис пародії, розглянуто концепти як випадки граничної типізації художніх образів. Із останніх через постійне повторення вихолощено живий зміст, лишилися лише "мертві знаки повторення"². Додамо, що принцип вторинності матеріалу має ряд аналогій з поетикою ОБЕРІУ 20-30-х років /Д.Хармс, О.Вєденський, К.Вагі-

¹ Райхман Джон. Постмодернизм в номиналистской системе координат: Появление и распространение одной категории культуры // Флэш Арт: Ведущий европейский художественный журнал. - 1989. - №1. - С. 52.

² Тьяннов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. - М., 1977. - С. 539.

нов, М. Заболоцький, дякую міров М. Олійников/. "Галантерейна мова" оберіутів /термін Л. Я. Гінзбург/ здійснювала ту ж функцію, що і "номенклатурна мова" постмодерністів: і та, і інша мова є "вторинним матеріалом" для побудови іронічних текстів.

Останнім розглянуто принцип змішування часів /"квазіісторія"/, що є притаманним усій поезії постмодернізму. З погляду просторово-часової будови постмодерністський текст можна порівняти з текстом героїчного епосу, який відтворює уявлення про архетипічний час богів та героїв. Для епічного хронотопу "усі історичні персонажі... - сучасники, усі перебувають в особливому часі, і цей час не перехрещується з хронотопом історії"¹. Таким "епічним часом" для російського постмодернізму була доба тоталітаризму /хоча, власне, ним може стати яка завгодно культурна епоха/. Доба тоталітаризму через свою завершеність почала сприйматися як міф /в роботі за приклад править "квазіісторичний" текст В. Коркія/. Будь-якого поета-постмодерніста відмежовує від доби сталінізму "епічна дистанція"². Вона виникає в його тексті тому, що автор знаходиться поза ідеологічною та естетичною системами тоталітаризму.

На завершення розділу запропоновано класифікацію художніх засобів постмодерністської поезії, що походять від естетичних принципів "єдиносвіття", вторинності матеріалу та змішування часів. Цими засобами є альязі, ремінісценції, центони.

У розділі другому "Специфіка постмодерністської іронії" розглянуто два основних підходи до іронії, що є наявними у сучасній науковій думці. Відзначаючи іронію, ми дійшли висновку, що постмодерністська іронія є власне особливим сприйняттям світу. Концепція "іронічного світовідчуття" дозволяє, по-перше, аналізувати поезію постмодернізму як єдиний складний "текст", що його побудовано за певними законами, по-друге, дослідити тексти, в котрих іронічний сенс не виявлено на формальному рівні, бо він залежить лише від культурного контексту та "настанови на іронію". Тому деякі концептуалістські твори необізнаний читач може сприйняти всерйоз, тобто без іронічної рефлексії.

У роботі простежено типологічні паралелі постмодерністської іронії з іронічними формами європейської літератури від доби Античності до наших часів. Розглянуто генезу постмодерністської іронії в літературі ХХ століття. Попередниками іронічного світовідчуття

¹ Гуревич А. л. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. - М., 1990. - С. 124.

² Там же.

поетів-постмодерністів може вважатися у першу чергу література /театр/ абсурду та пов'язана з ними традиція "чорного гумору" в мистецтві новітньої доби.

Витоки постмодернізму, як на наш погляд, можуть бути виявлені в творчості видатного письменника і теоретика театру ХХ сторіччя Альфреда Жаррі. Вигадана ним так звана "патафізика" втілює послідовно іронічне ставлення до світу, що отримало свідомих спадкоємців на протязі всього віку /наприклад, Х.Кортасар/. Приділено увагу формуванню традиції "чорного гумору", притаманного творчості єберіутів 20-30-х років /Д.Хармс, О.Введенський/ та театру абсурду 40-50-х /Е.Іонеско, С.Беккет/, а пізніше - американській "школі чорного гумору" 60-70-х /Дж.Барт, Дж.Хокс та ін./.

Серед постмодерністів цей тип гумору є провідним переважно для прозаїків, серед поетів відзначимо Д.О.Прігова та Н.Іскренко. У дисертації розрізано поняття "чорний гумор" та "с т ь о б" /тобто іронізування з невинним виглядом/. Термін "стьоб" вживано для іронічних творів, що мають амбівалентну карнавальну сутність : в такому руслі працювали М.Олійников, М.Заболоцький, за наших часів - російські та українські постмодерністи Вен.Брофеев, Б.Гребеншиков, В.Друк, Д.Андрухович та ін.

Пильну увагу у другому розділі приділено проблемі, що безпосередньо витікає із сутності постмодерністської іронії - проблемі б е з с у б ' е к т н о с т і /безгеройності/. Джерела цього явища постмодерністської естетики мають шукатися в театрі, що його природа передбачає сфокусування уваги на акторові як одночасно суб'єкті та об'єкті дії. Тенденція зменшення суб'єктивного /психологічного/ та зростання об'єктивного /концептуального, знакового/ іде від того ж А.Жаррі й успадкована славетним А.Арто, що його вплив на мистецтво постмодернізму є незаперечним. Саме він у своєму "театрі жорстокості" робить персонажа не основою сюжетної дії, а лише одним з пасивних елементів спектаклю. Персонаж гранично типізується і отримує власне знаковий характер. Відтоді театр, як зауважив Ж.П.Сартр, втрачає свій антропоморфізм, тобто здійснюється "розпад суб'єкту". Це явище Р.Барт схарактеризував як "смерть автора".

Після втрати суб'єктивності на першому плані опиняється мова, яка й стає головною діювою особою драми абсурду. Процес виникнення "автоматичної мови" простежено Е.Іонеско у статті "Трагедія мови". На його думку, будівельним матеріалом абсурдистських п'єс стають мовні та ментальні кліше, слова, що перетворилися

на "оболонку, яка ще звучить, але зміст її втрачено"¹. Фактично вже йдеться про те, що постмодерністська критика назвала "концептом" тобто про спустошену та збезцінену ідею або поняття, від котрого лишилося тільки означаюче, тоді як означуване давно вже втратило реальне наповнення. Цей процес можна простежити й у французькому "новому романі". Ідея безсуб'єктності /безгеройності/ стала наріжним каменем філософії постмодернізму.

Тенденції "щезання героя" /та автора як головного героя модерністського твору/ назрівали у літературі з кінця XIX сторіччя. Підготовлена декадансом і модернізмом, де герой є рівним до автора, естетичними експериментами середини нашого віку /наприклад, "Поема без героя" А.Ахматової/, тенденція "безгеройності" в постмодернізмі призвела до розпаду суб'єкта як центра системи уявлень; за М.Фуко: "Людина вмирає - лишаються структури". На думку Р.Барта, автор як суб'єкт творчості замінюється письмом, тобто "говорить не автор, а мова як така"².

Структуралістський підхід, досліджуючи універсальні організуючі принципи структур, передумовлював обов'язкове існування центру. Для ліричного тексту таким центром є ліричний герой, що він експлікує як авторську суб'єктивність, так і об'єктивний ідейний зміст. Постмодернізм розімкнув текст, зробивши його принципово незакінченим. Це сталося внаслідок "децентрування", тобто центр перестав усвідомлюватися у категоріях присутності. Постструктуралізм пов'язує це з тим, що склалася уява, ніби центр не є сенсом, об'єктом називання та пізнання, а є лише функцією, яка породжує безперервний пошук імен, нових метафор, систем опису. На думку Ж.Дерріда, з моменту "децентрування" універсальною проблемою робиться мова, "за відсутністю центра ... все перетворилося на дискурс"³, тобто процес означування став потенційно безкінечним.

Для визначення специфіки постмодерністської техніки дисертантка, з огляду на сучасну критику, користується поняттям "б р и к о л а ж" /від французького bricolage - 'виготовлення саморобок', від дієслова bricoler - 'братися за випадкову справу', 'виготовляти

¹ Йонеско Э. Трагедия языка // Как всегда - об авангарде: Антология французского театрального авангарда. - М., 1992. - С. 137.

² Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. - М., 1994. - С. 385.

³ Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. - 1995. - № 5. - С. 172.

саморобки', 'вдаватися до хитрощів', 'йти круглим шляхом'/. Слово "бріколаж" вживав французький етнолог К.Леві-Строс, характеризує техніку міфологічного мислення. Воно, це мислення, на думку вченого, є аналогічним діям кустара, що працює з підручним матеріалом за принципом "все може стати у пригоді"¹. Якщо інженер складає готовий проект освоєння реальності, міфологічна людина і "бріколер" буде власне проект в залежності від наявного у нього арсеналу засобів. Використання бріколером деталей, що, за виразом Леві-Строса, є "попередньо напруженими"², дозволяє вбачати у методах його праці паралелі з постмодерністським стилем. Автор-постмодерніст, оперуючи, на зразок бріколера, різночасовими цитатами, переводить в такий спосіб ді-ахронічний план у синхронічний. Різночасові шари створених раніше текстів стають простором нового, постмодерністського тексту. Такої проєкції досягнуто завдяки епічній дистанції, що на ній знаходиться постмодерністський автор - цей, розгортаючи метафору Леві-Строса, "іронічний бріколер".

Для з'ясування специфічних особливостей "вторинної міфологізації" у постмодерністських творах дисертантка звертається до праці Р.Барта "Міфологія"/1956 р./, що в ній піддано аналізу процес створення сучасних міфів. Сучасний міф, за Бартом, являє собою вторинну семіологічну систему, тобто створюється на основі вже існуючої послідовності знаків. Він має триелементну структуру: означає-означуване - знак. Але особливість цієї семіологічної системи полягає в тому, що вона створюється на ґрунті вже існуючої послідовності знаків. В такий спосіб знак першої системи стає лише означаючим у іншій. У міфі наявні дві семіотичні системи, з котрих одна /мовна/ є частково вбудованою в іншу. Мова слугує міфові, котрий на її ґрунті будує власну систему. Отже, міф є метамовою. Мовний сенс у такому разі стає формою.

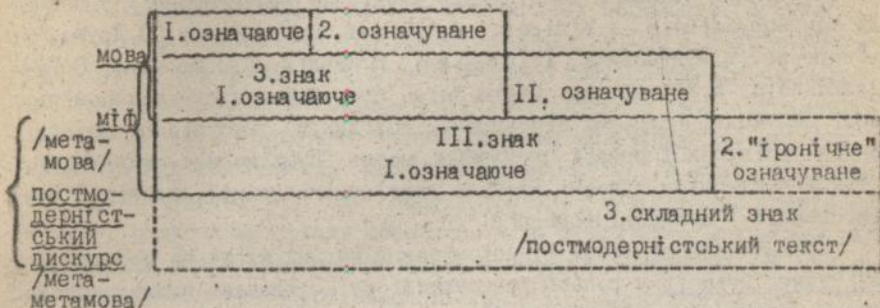
Намагаючись знайти зброю проти появи нових міфів, Барт зробив висновок, що "найкращою зброєю проти міфу, можливо, є його власна міфологізація, створення штучного міфу"³. Такий "вторинний міф", провіщуваний Бартом, було створено постмодернізмом. Автори, яких нами досліджувано, використовують у функції будівельного матеріалу для побудови свого "мета-міфу" знаки міфів минулого. Зміст тоталітарного міфу /в концептуалізмі/ та культурних міфів різних епох /у метареалізмі/ письменники-постмодерністи зробили формою для нової семіо-

¹ Леві-Строс К. Первобытное мышление. - М., 1994. - С.126.

² Там же. - С.128.

³ Барт Р. Из книги "Мифологии" // Барт Р. Избранные работы. - С.103.

логічної системи - постмодерністської. Якщо міф, стосовно власне мови, є метамовою, то постмодерністський міф стосовно первинного - мета-метамовою. Схема, що її подано нижче, є нашою спробою віддзеркалити й унаочнити вказане, додавши до відомої схеми Барта¹ "третій ступінь" - мета-метамову постмодерністського дискурсу.



Визначення "іронічне" живило нами тому, що нове означуване /сєнс постмодерністського тексту/ виникає як результат іронічної рефлексії автора-постмодерніста над тоталітарною міфологією, що латентно присутня у текстах відповідної епохи, чи - ширше - над уламками різночасових культурних міфів, репрезентованих у тексті у вигляді цитат та алюзій. Вилючені з контексту своєї епохи та співставлені в межах синхронічної єдності постмодерністського тексту, культурні міфи виявляють свою метазнакову сутність, /за Бартом - метамову/, підлягаючи, таким чином, постмодерністський "художній деконструкції". Для читача це втілюється в межах цілого тексту, що набуває функції складного знака, отож ми й вводимо відповідне означення у схемі /див. вище/.

Розділ третій - "Художня практика поезії постмодернізму" - присвячено аналізу засобів втілення основних постмодерністських принципів: "єдиносвіття", вторинності матеріалу, змішування часів, - у художній практиці російських поетів 70-80-х років. По-перше, розглянуто новий "будівельний матеріал", що його використовують поети-постмодерністи, та форми його існування у тексті: алюзії, ремінісценції, мовні кліше. По-друге, вказано, яким чином іронічне дистанцювання дає змогу сучасним поетам створювати власні художні міфи /постмодерністські мета-міфи/.

У першу чергу розглянуто роль алюзій в текстах поетів-метаре-

¹ Див: Барт Р. Из книги "Мифологии". - С. 79.

алістів: О.Парщикова, І.в.Жданова, О.Брьоменка, М.Шатуновського, К.Кедрова. При аналізі застосовано метод структурно-семантичної дешифровки поетичних текстів. Паралельно з розглядами текстів у цій частині дисертації ставиться низка супутних теоретичних питань, як то: поліваріантність твору, поняття "архетипу" й "кенотипу" /термін М.Епштейна/ та ін.

Наступним етапом є дослідження аполіі та ремінісценції у поезії концептуалістів: Т.Кібірова, Ю.Арабова, О.Брьоменка, В.Друка, Н.Іскренко, Є.Бунімовича, І.Іртенєва, В.Коркія, Д.О.Прігова, С.Гандлевського, В.Ліндермана. Окрім того, простежено деякі закономірності постмодерністських запозичень. Розглянуто "наскрізні" мотиви концептуалістської поезії /наприклад, мотив "Пушкін=поет=пам'ятник"/, а також частковіши художні засоби: квазіремінісценції, подвійні ремінісценції і поліремінісценції.

Проаналізовано також функціонування мовних кліше та соціально-політичних штампів у поезії концептуалізму. З'ясовано процес поступового нівелювання суб'єкту текста, знищеного "мовою радянського міфа". Нкщо у Т.Кібірова це є все ще ностальгічна панахида по власному минулому і минулому країни, репрезентованому у його текстах ідеологічними ідиомами, відомими віршами, фразами з пісень, уривками з кінохроніки, то тексти Д.О.Прігова становлять собою моделювання за допомогою мовних штампів якоїсь "політичної надсвідомості", деїдентифікувалізованої і безпристрасної. А такі автори, як Вс.Некрасов, І.Ахметєв, Д.Рубінштейн взагалі роблять об'єктом своїх текстів мовлення, моделюють механіку ситуації.

Окрему проблему становлять типологічні паралелі до жанру постмодерністських біографій. Намагаючись змоделювати "тоталітарного гомункулуса", поети-концептуалісти звернулися до жанру біографії, якому притаманні структурна усталеність, штампи змісту та ідеологічна маркованість. За будівничий матеріал править іронічно від-рефлексована мова клішованих біографій і автобіографій, стандартні мовні фігури поздоровлень і некрологів. В дисертації виділено групу постмодерністських текстів /вірлі-поетів І.Іртенєва, Т.Кібірова, В.Друка, І.Ахметєва та ін./, що в них виявлено типологічні аналогії з античними біографіями та близькими до них жанрами панегірика, епітафії, родоводу.

Значний інтерес становить процес створення сучасними поетами постмодерністського мета-міфу. Він являє собою іронічну рефлексію щодо міфу тоталітарного /та й взагалі тенденції міфологізації істо-

рії/. Постмодерністи здійснили "дистанцювання матеріалу" /О.Якимович/, підійшовши до епохи тоталітаризму як до епічних часів, що давно минулися, скінчилися й міфологізувалися. Поети здійснили спробу синтезувати "міф третього ступеню" /за Р.Бартом/ сталінської доби /"міф другого ступеню" - самоописи сталінської епохи/, тобто створили власний метаміф у координатах постмодерністської моделі світу. Аналіз текстів дозволив показати, що у поетів-постмодерністів тенденція до цілісних міфологічних систем формувалася поступово /напр., тексти Ю.Арабова, Т.Кібірова та ін./. "Гранична концептуалізація" притаманна монументальним метаміфам Д.О.Прігова /мова йде про його тексти "Москва і москвичі" та "В краю перлиннім Бао-Дая"/. В дисертації здійснено структурно-семіотичний аналіз цих текстів, накреслено засади методології та розглянуто механізми моделювання у рамках тексту постмодерністського мета-міфу /на матеріалі поеми В.Коркія "Сорок сороків"/.

На завершення дисертації сформульовано основні висновки дослідження та зроблено спробу прогнозування подальшого розвитку ситуації постмодернізму у літературі. Зокрема підкреслено, яким чином /за якими принципами і за допомогою яких засобів/ реалії ментального плану трансформуються в художній текст, тобто як авторські уявлення про тексти, що їх було генеровано різночасовими культурами, формують простір постмодерністського твору, базуючись на принципах "єдиносвіття", вторинності матеріалу і змішування часів, та за допомогою цитат, алюзій, ремінісценцій і цілком клішованих текстів. Звернено особливу увагу на прагматичний аспект постмодерністських текстів, тобто на взаємовідношення автор - текст - читач, і продемонстровано, що саме іронія виявляє авторську присутність в текстах сучасної ситуації "смерті автора". А читач, що вступає, в свою чергу, в гру сенсів, перетворюється на співучасника і співтворця постмодерністського твору. Як писав Цветан Тодоров, "текст - це тільки дія, на який автор приносить слова, а читач зміст".

Основні положення дисертації викладено у таких роботах:

1. Организация спецкурса по актуальным проблемам советской литературы - один из аспектов мобильности гуманитарного образования иностранных граждан // Высшая школа и международное сотрудничество: опыт, проблемы, перспективы: Матер. республ. научно-методич. конф. - Одесса, 1990. - С. 114-115.

2. Постмодернистское мироощущение в "Поэме без героя" А.А.Ахматовой // Вторые Ахматовские чтения: Тез. докл. и сообщ. - Одесса, 1991. - С. 54-56.

3. К вопросу организации лекционного курса "Введение в русскую культуру XX века" для студентов-нефилологов // Учебно-воспитательный процесс на подготовительном факультете: новые подходы и результаты: Матер. междуу. научно-методич. конф. - Ростов-на-Дону, 1991. - С.336-338.

4. Презентация художественного произведения как одна из форм гуманитаризации образования иностранных студентов-нефилологов // Опыт и проблемы гуманитаризации подготовки специалистов для зарубежных стран в технических вузах: Матер. республ. научно-методич. конф. - Одесса, 1991. - С.133-134.

5. О некоторых особенностях языка постмодернистских произведений // Язык и культура. Первая международная конференция: Матер. - Киев, 1992. - С.141-142.

6. Русский литературный авангард в контексте культуры XX века: Методич. реком. - Одесса: ОПУ, 1993. - 27 с.

7. Космогонизм "Поэмы без героя" А.А.Ахматовой /К вопросу о постмодернистском хронотопе// Третьи Ахматовские чтения: Матер. обл. науч. конф. - Одесса, 1993. - С.22-25.

8. О специфике проведения семинарских занятий по теме "Постмодернизм в русской культуре 70-80-х годов XX века" для студентов-иностранцев продвинутого этапа обучения // Язык и культура. Третья международная конференция: Тез. докл. - Киев, 1994. - С.307.

9. От концепции к концепту /О смене парадигм в культуре 60-х, 70-х, 80-х годов// Культура на пороге нового века: итоги и перспективы: Междунар. научно-теоретич. конф.: Тез. выступл. - Одесса, 1994. - С.24-26.

10. Эзопов язык русской послевоенной культуры: "оттепель" // Культурные парадигмы переходных эпох: Матер. научно-теоретич. конф. - Одесса, 1996. - С.32-34 /у співавторстві/.

11. Античные типологические параллели некоторых поэтических текстов русского постмодернизма // Там же. - С.34-36.

12. Французский театральный авангард и русский постмодернизм: сходство или родство? // Сб. науч. тр. кафедры культурологии Одесского государственного политехнического университета. - Одесса, 1996. - Вып. I. - С.24-32.

Дашкова Т.Ю. Поэзия русского постмодернизма 70-80-х годов: структура и семантика текста: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02.- Русская литература. Рукопись. Одесский государственный университет им.И.И.Мечникова.- Одесса, 1996.

Диссертация посвящена исследованию структурных особенностей и семантического пространства текстов поэзии русского постмодернизма. В работе выделяется ключевая для постмодернистской поэтики категория пространства/времени и формулируются производные от нее эстетические принципы - единомирия, вторичности материала и смешения времен, - а также определяемые ими художественные средства постмодернистской поэзии: аллюзии, реминисценции, речевые клише, целые клишированные тексты. В диссертации рассматриваются генезис и типология постмодернистской иронии в связи с рефлексией над "советским тоталитарным" и другими культурными мифами. Предпринят опыт структурно-семантической дешифровки наиболее характерных текстов поэзии русского постмодернизма.

Ключевые слова: постмодернизм, структура и семантика текста, пространство и время, ирония, миф.

Dashkova, T.Yu. Poetry of Russian Postmodernism of 1970-1980: Structure and Semantics of Text: Dissertation for academic degree of Candidate of Philological Sciences in speciality 10.01.02. - Russian literature. Typescript. Odessa I.I.Mechnikov State University. - Odessa, 1996.

The dissertation is dedicated to the research of structural peculiarities of semantic space in Russian Postmodernism poetry texts. The work highlights the category of space/time which plays a key role in postmodernist poetics and formulates aesthetic principles which derive from it - "one-worldness", secondariness of material and mixture of times - as well as artistic means of postmodernist poetry which are defined by them: allusion, reminiscences, speech clichés, whole cliché texts. The dissertation considers the genesis and typology of postmodernist irony in connection with reflections over "soviet totalitarianism" and other cultural myths. Attempt is made of structural-semantic decipherment of most characteristic texts of Russian postmodernist poetry.

Key words: postmodernism, structure and semantics of text, space and time, irony, myth.

Ключеві слова: постмодернізм, структура і семантика тексту, простір і час, іронія, міф.

438892

АВ 35.607

Підписано до друку 02.09.96 Формат 60x84/16. Папір газетний
Друк офсетний, І, Ізмовн. друк. арк. І, 259 бл. - вир. арк. Тираж 100 прим.
Замова № 184 .

Одеський державний політехнічний університет
270044, Одеса, пр. Шевченко, І.